

ОСНОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ПУНКТУАЦІЇ

1. Поняття про пунктуацію

Під пунктуацією переважно мають на оці систему загальноприйнятих правил уживання додаткових письмових знаків (розділових знаків), які служать для членування тексту відповідно до його синтаксичних, смислових або інтонаційних особливостей.

Пунктуацію слід розглядати в трьох вимірах:

- 1) пунктуація – система загальнообов’язкових графічних позаалфавітних знаків, призначенням яких є графічна організація та членування писемного тексту;
- 2) пунктуація – сукупність правил, усталених норм пунктуаційного оформлення писемного тексту;
- 3) пунктуація – розділ мовознавства, який вивчає закономірності системи пунктуаційних знаків, їхні функції та норми вжитку; досліджує особливості пунктуації як цілісної системи.

У пунктуації слід розрізнити два аспекти:

- 1) те, що стосується читача,
- 2) те, що стосується пишучого.

Пунктуація виступає засобом, за допомогою якого пишучий виражає певні значення та відтінки, котрі він вкладає в своє писемне висловлення, а читач, бачачи пунктуаційні знаки в написаному тексті, на їхній підставі сприймає виражені ними значення та відтінки. Саме тому вимоги і для читача, і для пишучого повинні бути однакові та мають ґрунтуватися на тотожних теоретичних засадах.

2. Основні принципи української пунктуації

Сучасна українська пунктуація ґрунтується на трьох визначальних принципах:

- 1) структурному; 2) ритмомелодійному; 3) смисловому;

факультативним принципом є функційно-стильовий.

2.1. Структурний принцип

Вихідною позицією **структурного** принципу виступає значущість розділових знаків як показників граматичного членування речення.

Цей принцип забезпечує сучасній пунктуації стійкість, загально прийнятність і загальнообов'язковість.

Структурно-граматичні розділові знаки мають найбільшу соціальну значущість. До їхнього числа належать:

- **крапка**, яка фіксує кінець речення;
- **розділові знаки на межі предикативних частин складного речення**;
- **розділові знаки, які виступають показниками різноманітних ускладнювачів простого речення** (вставні та вставлені слова, словосполучення та речення; звертання; сегментовані конструкції; вигуки; однорідні члени речення; відокремлені члени речення).

Жоден зв'язний текст не може обійтися без структурних розділових знаків, пор.: *В сонашника були руки і ноги. Було тіло шорстке і зелене* (І. Драч). *Не диво, що ті дуже різнобарвно одягнені люди, повні багатих прикрас, їх м'яка мова, їх звичай одразу полонили мое дитяче серце* (В. Вовк). *Сидить у човні посеред води старий Нечуйвітер, жде улову, в свої ятері чи, може, куняє* (О. Гончар). *Життя наше – це подорож, а дружня бесіда – це візок, що полегшує мандрівникові дорогу* (Г. Сковорода) та ін.

Структурні розділові знаки ділять речення на формально значущі частини поза відношенням до їхнього конкретного лексичного наповнення.

У такий спосіб простежується:

- виділення підрядних частин;
- розмежування частин безсполучникового складного речення;
- фіксація синтаксичної однорідності;
- виділення постпозитивних означень;
- позначення кінця речення та ін.

Структурні розділові знаки – це фундамент всієї пунктуації, поза ними вона втрачає свою цілісність і кодифікованість. Структурні розділові знаки регламентовані у своєму вжитку, їхнє використання є стійким, максимально співвідносячись з логічним і смисловим членуванням речення.

Структурний принцип пунктуації зумовлює обов'язкове використання розділових знаків:

- 1) в абсолютному кінці простих речень: *Падає сніг; Хто прийшов?; Хай славен буде день!;*
- 2) між частинами складного речення (*Уже вишневі зацвіли садки – і сніг пахучий падає на воду* (М. Рильський));
- 3) для виділення граматично не пов'язаних з реченням компонентів, зокрема:
 - а) відокремлених членів речення (*З природи мовчазна, вона завжди уміла уважно вислухати кожного*),

б) однорідних членів речення (*Щастя, радість, доброта прийшли в кожну оселю*), в) вставних і вставлених слів, словосполучень і речень (*Будинок готелю був, по-перше, високий і міцної старовинної кладки, а по-друге, реставрований*), г) звертань (*Будь щаслива та здорова, чорноброва*), г) вигуків (*Ой, що тут трапилося?*).

Цей принцип є визначальним сучасної української пунктуації, він забезпечує її стійкість та усталеність.

2.2. Смысловий принцип

Смыслові розділові знаки своєю значущістю спрямовані на виділення смыслових компонентів. Часто смыслова та структурна значущості компонентів збігаються, і в такому разі розділовий знак є подвійно мотивованим: *Вірний син трудової поневоленої України, Шевченко став виразником дум і сподівань народних* (О. Гончар) – **відокремлена прикладка** містить додаткове обставинне значення; *Вогонь перекидається на хату, солом'яна стріха займається, пожежа швидко охоплює хату* – **використання коми** відбиває темпоральні відношення (послідовність подій), а наявність тире між першою та другою частинами *Вогонь перекидається на хату – солом'яна стріха займається, пожежа швидко охоплює хату* відображає причиново-наслідкові відношення між ними.

За смысловим принципом розділові знаки використовують для розмежування смыслових компонентів єдиної структури – складного або простого ускладненого речення, тобто вони вичленовують окремі компоненти смыслової організації речення. У більшості випадків використання розділових знаків за смысловим принципом збігається з їхньою структурною мотивацією: *Сонце, стомлене за день, сідало за обрії* (А. Яна).

2.3. Ритмомелодійний (інтонаційний) принцип

Ритмомелодійні розділові знаки ґрунтуються на відображенні пунктуаційними засобами відповідних інтонаційних модифікацій: **крапка** ставиться на місці значного зниження голосу та тривалої паузи; відповідно вживаються **знак питання та знак оклику, інтонаційне тире, три крапки** тощо. Наприклад, **звертання** можна виділити **комою**, але підвищена емоційність зумовлює й інший розділовий знак – **знак оклику**. Інколи вибір розділового знака повністю залежить від інтонації. В такому разі інтонаційний принцип діє як визначальний, як основний.

Найчастіше у пунктуації виступають структурні та смыслові закономірності внутрішньореченневого членування, пор.: *О пісне! Ти – плескіт рік, ти – переливи мідні...* (М. Рильський). *Необхідно, щоб виховання дітей, любов і повага до дітей, вимоги до них і дружба з ними, – щоб усе це було самою суттю вашого духовного життя, мій друже* (В. Сухомлинський).

Структурний, смысловий і ритмомелодійний принципи пунктуації діють у єдності.

2.4. Функційно-стильовий

– це принцип повністю факультативний, який узагальнює особливості власне-авторського використання розділових знаків: *I – кинувся хлопець у ліс* (А. Яна).

3. Функції розділових знаків

Розділовим знакам властиві різні функції, коло яких диференційоване їхнім відповідним призначенням.

Основними критеріями кваліфікації функцій є:

- 1) за призначенням у реченні всі розділові знаки можна поділяти на :
 - а) **відокремлювальні** (роздільні) та б) **видільні**;
- 2) за ступенем вживання в різних синтаксичних одиницях розділовим знакам властиві:
 - а) **спільні** та б) **часткові функції**;
- 3) за інтонуванням речення розділові знаки реалізують функції:
 - а) **попередження** та б) **констатації**;
- 4) за особливостями поєднання / розмежування членів речення розділовим знакам притаманні функції:
 - а) **поєднання** та б) **розчленування**;
- 5) за особливостями вжитку розділові знаки поділяються на: **одиничні** та **парні**,
- 6) за будовою – **прості** та **складні**.

Відокремлювальними (роздільними) знаками є майже всі розділові знаки.

Крапка членує текст на речення, вказує на кінець речення.

Знак питання позначає питальність речення, відмежовує речення,

знак оклику вказує на емоційність речення та його відмежування.

Крапка з комою відокремлює (розділяє) частини складних багатокомпонентних або простих ускладнених речень.

Кома відокремлює (розділяє) однорідні члени речення, частини складносурядних, складно-підрядних, безсполучникових складних речень.

Тире ставиться на місці пропущеного члена речення, при зміні подій тощо.

Двокрапка пояснює, з'ясовує, розвиває те, про що повідомлялося в попередній частині речення.

Крапки вказують на перерваність, незакінченість речення, тому можуть ставитися на початку, в середині та в кінці речення.

Видільні знаки є знаками парними:

дві коми (виділяють відокремлені члени речення, вставні конструкції, звертання, підрядні частини в середині головної тощо),

два тире (виділяють відокремлені прикладки, вставлені конструкції (зазвичай тире + кома)),

дві дужки (як знак виключення елементів речення, що граматично з реченням не пов'язані: ремарки в драматичних творах, а також вставлені конструкції),

лапки (беруться цитати, пряма мова (пряме мовлення), умовні найменування, а також слова, що вжиті в незвичному значенні).

Розділовим знакам за ступенем вживання в різних синтаксичних одиницях властиві: 1) **спільні** та 2) **часткові функції**.

Спільна функція відображає особливості реального призначення пунктуаційних знаків щодо відчленування / вичленування тексту на всіх його рівнях,

часткова функція вказує на конкретні граматичні і / або смислові закономірності відчленування / вичленування пунктуаційними знаками синтаксичних одиниць або частин тексту.

Водночас кожний розділовий знак може мати спеціалізоване призначення для виділення того чи того реченнєвого компонента (переважно спостерігається в парцелюванні, сегментації одиниць).

За інтонуванням речення розділові знаки реалізують функції:

1) **попередження** та 2) **констатації**.

Функція констатації властива усім одиничним розділовим знакам (. : ... , ; ? !), а **функцію попередження** реалізують парні розділові знаки (дві коми, два тире, дужки, лапки).

За **особливостями поєднання / розмежування членів речення** розділові знаки спрямовані на:

1) **поєднання** та 2) **розчленування**.

Функцію поєднання, з'єднування частин реалізують розділові знаки, які вживаються за смисловим принципом та основним призначенням яких виступає сполучення компонентів речення (пор. випадки використання тире між підметом і присудком): *Київ – столиця України; Шість і чотири – десять*. Ця функція є **супровідною** щодо вичленування / відчленування.

Функцію розчленування реалізують усі розділові знаки (в більшості випадків ця функція збігається з відокремлювальною, крім випадків парцелювання та ін.)

За специфікою вияву розділові знаки поділяються на **одиничні** (. : , ; ? !) та **парні** (дві коми, два тире, дужки, лапки).

За будовою розділові бувають: а) **прості** (складаються з одного елемента (. : , ; ? !)) та б) **складні** (крапка та тире, кома та тире тощо).

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Завдання I.

Проаналізуйте використання розділових знаків. Визначте провідні принципи вживання розділових знаків.

НОВЕ ЖИТТЯ СТАРОЇ ШКОЛИ

19 вересня 1991 року було відроджено найславетніший навчальний заклад, який колись існував на території України – Києво-Могилянську академію. Ще у XVII ст. він був потужним центром розвитку освіти, науки, культури, оберегом історичної пам'яті та духовності нашого народу. У стінах Академії вперше була вихована і сформована національна, політична, духовна та культурна еліта України.

А починалася Могилянка з Братської школи, заснованої 1615 року за заповітом знатної шляхтянки Галки Гулевичівни. Школа розвивала освітні ідеї, започатковані в Острозькій академії 1576-1636. Невдовзі вона здобула статус колегіуму 1632, а ще через чверть століття стала академією.

1817 року рішенням Священного Синоду її було перетворено на Духовну академію, і в такому статусі вона проіснувала до 1919 року.

Академія, найдавніший вищий навчальний заклад не лише України, а й усієї Східної Європи, виховала в своїх стінах найвидатніших людей того часу. Стіни цього навчального закладу пам'ятають усіх гетьманів України, філософів Г. Сковороду, Ф. Прокоповича, філологів та поетів М. Смотрицького, К. Саковича, композиторів М. Березовського та А. Веделя, істориків П. Симоновського, М. Бантиш-Каменського та ін.

Сьогодні академія є сучасним університетом, який увібрав у себе найкращі досягнення як минулого, так і сучасного. Основою навчального процесу є північноамериканська та європейська система вільного творчого вибору, адаптована до вітчизняного ґрунту, з урахуванням потреб і специфіки нашої країни (І. Белишко).

Завдання II.

Прочитайте текст, визначте функції розділових знаків.

ЛІТОПИСЕЦЬ ТРИВОГ І НАДІЙ

Широко відомо, що літописання становило собою одну з найяскравіших ланок літературного набутку нашого народу. Жодна інша європейська країна (за винятком Візантії) не мала такої блискучої історіографічної спадщини, репрезентованої цілою плеядою визначних імен. І серед них Нестору належить чільне місце.

У нашій уяві образ літописця здебільшого вимальовується у вигляді мудрого старця – сивоволосого, з опасистою бородою, – що в тиші келії, відгородженої від життя монастирським муром, добро і зло сприймаючи байдуже, складає беззастережний і вільний від емоцій „ізвіт нащадкам”. Та Нестор аж ніяк не пасує до такого еталона. Він не був спокійним та байдужим спостерігачем того, що відбувалося довкола нього. Бути ченцем до середньовіччя зовсім не означало відгородитися від світу. Київські монахи брали активну участь у тогочасному житті. Вони засновували бібліотеки, навчальні заклади, шпиталі та інші структури, націлені на забезпечення тих чи інших суспільних потреб, насамперед, у сфері духовного життя.

Отож, „Повість временних літ” – зовсім не холодний ізвіт наступним поколінням, а твір письменника з гострим темпераментом та емоційним обдаруванням. Це літописне зведення, написане майже десять століть тому, для нас – глибока, незапам’ятна старовина, але для громадян Київської Русі то була книга про сучасність і сучасників (М. Брайчевський).

Завдання III.

Перепишіть текст, визначте принципи використання розділових знаків.

ПЕРУНОВЕ ПРОКЛЯТТЯ

... Тіло Перунового жерця стрімголов полетіло з кручі, широко розкидаючи руки, немов у останнє власною кров’ю... кроплячи своїх вершників.

Рев ошалілого від насолод і знищення натовпу злився з тріскотінням вогню. Полум’я обхопило Перунів храм. Вогненний язик висунувся з-під стріхи. Лизнув різьблений, дубовий каркас немов пробуєчи свою здобич. І уже нестримно, квапливо ковтав, швидко та часто облизуючись, як голодний пес смачну поживу.

Раптом з оглушливим гуркотінням завалився дах Перунового храму, обсипаючи люд дощем іскор. Натовп витверезився. І несподівано стало жаль старої святині. Кожний звук до неї з дитячих літ. І порожнеча на Перуновому холмі відбилась у серці болісною раною (Н. Королева).